

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ОПІКУНСЬКОЮ СІМ'ЄЮ

Заверико Н.В., к. пед. н., доцент

Запорізький національний університет

У статті розглядаються особливості опікунської сім'ї, дається її визначення, розкривається специфіка роботи з такими сім'ями, пропонуються ефективні форми взаємодії з опікунами.
Ключові слова: опіка, опікування, опікунська сім'я, соціально-педагогічна робота з опікунською сім'єю.

Заверико Н.В. СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РАБОТА С ОПЕКУНСКОЙ СЕМЬЕЙ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье рассматриваются особенности опекунской семьи, дается ее определение, раскрывается специфика работы с такими семьями, предлагаются формы эффективного взаимодействия с опекунами.

Ключевые слова: опека, опекуны, опекунская семья, социально-педагогическая работа с опекунской семьей.

Zaveryko N.V. SOCIAL PEDAGOGICAL WORK WITH FOSTER FAMILIES / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

In the article the author reveals peculiarities of foster families, gives their definition, shows specification of work with them, proposes effective forms of interaction.

Key words: Guidance, guider, foster family, social pedagogical work with foster families.

В Україні кількість дітей, що залишилися без батьківської опіки і піклування, зростає рік за роком, більшість із них потрапляє в різні заклади державної опіки, зокрема, у школи-інтернати. На сьогоднішній день в Україні існує достатня нормативно-правова база щодо захисту дитинства [1], але не зважаючи на увагу держави до питань попередження соціального сирітства, тенденції до його зростання посилюються, а концепція суспільного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, змінюється досить повільно. Як показує практика, діюча система державної опіки над дітьми не відповідає потребам дітей. У цій системі чільне місце займають колективні форми державного утримання дітей (інтернати, дитячі будинки), а впровадження сімейних форм (дитячі будинки сімейного типу, прийомні та патронажні сім'ї) розглядаються як заміщення однієї форми на іншу без якісного переосмислення [5].

Як свідчать дослідження, соціалізація дітей, що утримуються в інтернатних закладах, потребує удосконалення, оскільки її негативні аспекти досить вражаючі, зокрема: відсутність спілкування з біологічними батьками, деформація родинних зв'язків, дефіцит любові, ласки, уваги, звужене коло спілкування, закомплексованість, емоційне незадоволення, відсутність соціальних навичок особистого життя та ін. Тому зрозуміло, що в останні роки все більшої уваги і признання набувають форми опіки, що в науковій літературі визначаються як альтернативні інтернатному утриманню, зокрема дитячі будинки сімейного типу (ДБСТ), прийомні сім'ї.

Питання соціального сирітства як соціального та психолого-педагогічного феномену досліджувались низкою вітчизняних та закордонних вчених: А.Автономовим, Л.Артюшкіною, О.Безпалько, І.Зверевою, Б.Кобзарем, Н.Огренич, А.Полянничко та ін.; проблеми соціалізації та виховання дітей-сиріт в умовах інтернатних закладів вивчалися Н.Комаровою, Ж.Петрочко, І.Пешєю, Т.Шатохіною, К.Чертковою та ін.; вивчення альтернативних форм державної опіки є об'єктом аналізу Г.Бевз, Л.Волинець, А.Капської, Л.Тарусовою, І.Трубавіної та ін.

На жаль, недостатньо уваги в науковій літературі приділяється вивченню феномена опікунської сім'ї, хоча саме вона є досить розповсюдженою в Україні і традиційною для українського суспільства. Розвиток сімейних форм соціального захисту дітей потребує переосмислення поглядів на опікунські сім'ї, дослідження особливостей їх функціонування та специфіки соціально-педагогічної роботи з опікунами та піклувальниками.

Мета статті – розглянути основні напрямки та форми роботи з опікунською сім'єю.

Під опікою розуміється особлива форма державної турботи про неповнолітніх дітей, що залишилися без піклування батьків. Відповідно до Сімейного кодексу України, опіка встановлюється над неповнолітніми, що не досягли 15 років. Над неповнолітніми, що досягли п'ятнадцятиріччя, встановлюється піклування.

Опіка та піклування встановлюються для виховання неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих та майнових прав та інтересів цих дітей.

Цінність опіки як форми соціального захисту дитини полягає в тому, що вона, як і усиновлення, покликана гарантувати створення сприятливих умов життя та розвитку дитини. При встановленні опіки

не порушується зв'язок дитини з біологічними батьками (якщо вони живі), з близькими родичами та не припиняється правовий зв'язок між ними. Зазвичай, опікунами обираються особи, що мають родинні або близькі зв'язки з дитиною. Призначення опікунів-родичів обумовлюється традиціями, що мають історичні коріння, та спрямовано на збереження наявних родинних зв'язків.

Оскільки для встановлення опіки необхідна згода опікуна, то, зрозуміло, що опікун усвідомлено та добровільно бере на себе відповідальність за життя, здоров'я, благополуччя дитини, а також за збереження її майна. Право та обов'язок опікуна – виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний та духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до праці та самостійного життя, захищати її права та інтереси; раз на рік здійснювати повне медичне обстеження підопічного; проживати разом із ним, навіть бути прописаним на житловій площі дитини на період виконання своїх обов'язків.

Обов'язки з опіки та піклування щодо дитини виконуються безоплатно, крім того, опікун зобов'язаний подавати звіти про свою діяльність до служби у справах неповнолітніх та довідки про отримання пенсії, аліментів та інших видів державної допомоги.

У Запорізькій області на 1.01.2008 р. на обліку служб у справах дітей знаходилося 4.777 дітей-сиріт, з них біологічних сиріт – 1.035; 3742 дитини, батьки яких позбавлені батьківських прав. З них під опікою та піклуванням знаходиться 2792 дитини, 90% дітей, що знаходяться під опікою та піклуванням, мають родинні зв'язки зі своїми опікунами, з них 31% – це біологічні сироти, а 69% – це соціальні сироти.

Вікова категорія опікунів та піклувальників: 3-18 до 30 років – 7,8%; 30-40 років – 11,8%; 40-50 – 17,6%; 50-60 років – 33,4%; за 60 років – 29,4%.

Родинні стосунки між дітьми та опікунами /піклувальниками такі: рідні сестри/брати складають – 8,1%; рідні тьоті/дяді – 16,9%; бабусі/дідуся – 64,9%; інші родичі – 2,2%; неродинні стосунки – 8,2%.

Робота з опікунськими сім'ями має свою специфіку і повинна враховувати потреби та проблеми, з якими стикаються опікуни та піклувальники, а також їх вік та спроможність створити умови для повноцінного розвитку дитини.

Сьогодні державою розглядаються можливості організації соціально-педагогічної роботи з опікунськими сім'ями, зокрема передбачається соціальний супровід таких сімей, який повинні здійснювати фахівці центрів соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді. Соціальний супровід включає тривалу допомогу щодо захисту інтересів та прав дитини, консультування з економічних, фінансових, медико-соціальних та психолого-педагогічних питань.

Соціальний супровід – вид соціально-педагогічної роботи, спрямований на здійснення соціальної опіки, патронажу сімей, що взяли на виховання дитину – сироту, з метою надання допомоги у пристосуванні до потреб дитини, труднощів у спілкуванні, вихованні. Соціальний супровід передбачає відстоювання інтересів прийомних батьків (опікунів, піклувальників) в суспільстві та права членів сім'ї у родині для найкращого всебічного розвитку дітей. Соціальний супровід – це тривалий процес, спрямований на здійснення різними спеціалістами системи комплексних заходів щодо підтримки зазначених сімей, і реалізується до досягнення дитиною повноліття.

Соціальний супровід реалізується в таких формах: представництво (адвокатство), педагогічна підтримка, допомога. Представництво – це ініціювання в органах державної влади питань про забезпечення прав дітей та батьків-вихователів. Педагогічна підтримка включає систему заходів із надання допомоги в налагодженні стосунків, у подоланні кризових ситуацій сім'ї, дитини та їх оточуючого середовища. Допомога передбачає систему екстрених та поточних послуг, що пропонуються сім'ї з метою подолання життєвих труднощів сім'ї та дитини, адаптації їх до мікросередовища та суспільства.

Складовою соціального супроводу є соціальне інспектування, спрямоване на здійснення аналізу, експертизи, нагляду та контролю за умовами життєдіяльності сімей, дітей та молоді з метою забезпечення їх прав і свобод, задоволення інтересів та потреб.

Ефективність соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю залежить від правильного вибору форм та методів роботи з ними, на вибір яких впливає кілька факторів: потреби дитини, емоційні зв'язки між дитиною та опікунами (піклувальниками), педагогічний досвід останніх тощо.

Під формою соціально-педагогічної роботи в науковій літературі розуміється спосіб організації діяльності соціального педагога/соціального працівника. Форми роботи частіше класифікуються як індивідуальні, групові та масові. У роботі з опікунською сім'єю можна застосовувати всі види форм: індивідуальні – при наданні допомоги безпосередньо сім'ї та опікунам (телефонні розмови, очні бесіди, індивідуальні візити в сім'ю, інтерв'ювання, консультування, матеріальна допомога, переадресація, доручення і т.п.); групові передбачають організацію навчання опікунів у закладах опіки, освіти, охорони здоров'я (лекції, семінари, наради, "круглі" столи, проведення тренінгів, дискусій, організація роботи групи взаємодопомоги та взаємопідтримки тощо); масові форми включають інформаційні компанії,

свята, фестивалі, зустрічі та ін., причому в них беруть участь різні родини, в тому числі і опікунські сім'ї (наприклад, досить розповсюдженими є свята родини, спортивні конкурси "Ми – спортивна сім'я", творчі конкурси "Онуки – бабусі", "Кращий дідусь").

Також до форм роботи з опікунською сім'єю можна віднести написання запитів, листів, клопотань, звернень, моніторинг, оцінку потреб дитини та опікунів, перегляд справи тощо.

У роботі з сім'єю, на нашу думку, можуть бути застосовані різні методи, зокрема: соціально-економічні, організаційні, психологічні, соціологічні, педагогічні. До соціально-економічних методів належать усі засоби, за допомогою яких соціальні працівники здійснюють вплив на матеріальні, моральні, сімейні потреби й інтереси опікунської сім'ї (натуральна, грошова допомога, моральне заохочування, встановлення пільг, здійснення патронажу, соціального супроводу, допомоги в побутовому обслуговуванні). Відповідно до Закону України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" опікуни та піклувальники прирівнюються до біологічних батьків і мають право на допомогу по догляду за дитиною до досягнення трирічного віку, малозабезпеченим родинам з дітьми до 16 років (учнями – до 18 років). На дітей, що знаходяться під опікою (піклуванням), державна допомога призначається у випадку, якщо щомісячний розмір аліментів, пенсій та інших видів допомоги, що призначається на цих дітей, не перевищує прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку. За даними Державного комітету статистики України, державну допомогу станом на 1.01.2006 р. було призначено на 33444 дитини, які перебували під опікою (піклуванням) [3, 22].

Організаційні методи розглядаються в аспекті управління та адміністрування, вони реалізуються за умови наявності відповідних нормативних документів і включають, з одного боку розробку та впровадження в дію організаційних положень, з іншого – інформування та консультування опікунів щодо їх прав та обов'язків. Крім цього, до організаційних методів належить представлення інтересів опікунської сім'ї на міжвідомчому рівні.

Психологічні методи роботи з опікунською сім'єю передбачають, в першу чергу, діагностування проблем та потреб дитини та її опікунів (піклувальників) (різні діагностики, тести, проєктивні методики тощо). По-друге, включають такі методи, як психодрама, що дозволяє створити умови для вираження почуттів; ігрова терапія, що спрямована на залучення дітей до різноманітних ігрових ситуацій; сімейна психотерапія, у процесі якої здійснюється пошук та усунення причин емоційних розладів та непорозумінь у сім'ї. Досить популярними в роботі з прийомними батьками є тренінги різної спрямованості. Ми вважаємо, що для опікунів цей метод теж досить продуктивний.

Соціологічні методи включають різного роду опитування (дистанційне та очне інтерв'ю), анкетування, спостереження; аналіз документів (біографічний метод, метод гектограми сім'ї) тощо.

Особлива роль у соціально-педагогічній роботі з опікунськими сім'ями відводиться педагогічним методам. Існують різні класифікації педагогічних методів, але найбільш розповсюдженими є: методи формування свідомості, спрямовані на формування певних понять, оцінок, світогляду (переконавання, навчання, приклад); методи організації діяльності, спрямовані на формування позитивного досвіду поведінки, дій та вчинків (доручення, соціальне навчання, закріплення позитивного досвіду); методи стимулювання діяльності, націлені на стимулювання опікунів (піклувальників) до покращення взаємодії з дитиною, розвитку мотивації на соціально схваленою діяльністю (позитивне підкріплення, змагання); методи самовиховання, що сприяють свідомій зміні людиною власної особистості (самооцінка, самоорганізація, самоконтроль, самокорекція). Слід відзначити, що педагогічні методи застосовуються не лише в роботі з дорослими в опікунській сім'ї, а й з дітьми.

Вище ми говорили про те, що визначаючим фактором в застосуванні методів соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю виступають потреби дитини, оскільки саме для її захисту та підтримки вирішується питання у визначенні опікунів та піклувальників. Під потребою розуміють об'єктивний нестаток у чому-небудь [4]. За А.Маслоу, потреби бувають первинні, вроджені (фізіологічні й екзистенціальні) та вторинні, набуті (соціальні, престижні, духовні). До первинних потреб дитини належать фізіологічні потреби та потреби у безпеці і захисті. До вроджених біологічних потреб належать потреби в їжі, питті, кисні, житлі, відпочинку, сні, фізичних рухах тощо. Саме ці потреби дитини перш за все мають бути задоволені, оскільки вони необхідні для виживання та нормального функціонування організму. Потреби у безпеці і захисті, на відміну від біологічних, відображають не просто збереження життя, а його якість, тому їх називають екзистенціальними. Безпека є найважливішою потребою дитини, за своєю суттю вона спрямована на захист її життєвих інтересів. Мова йде не лише про фізичну безпеку (гарне здоров'я, відсутність насильства над особистістю і життям дитини), а й про стабільність умов життєдіяльності, потребу у певній сталості і регулярності навколишнього соціуму, впевненість у завтрашньому дні.

До соціальних потреб дитини відносять потреби в належності та любові, почуття соціальної взаємодії, прихильності та підтримки. Серед домінуючих соціальних потреб дитини визначаються потреба в любові, в емоційному контакті, відчуття захищеності, потреба в спілкуванні, яка стає головним

чинником у засвоєнні дитиною людських форм поведінки та діяльності. Незадоволення в дитини потреби належності й любові часто стає причиною дезадаптації, соціальних депривацій, затримки психічного розвитку.

Саме для того, щоб визначити, наскільки задовольняються потреби, інтереси та права дитини і застосовується соціальний супровід, а також інспектування опікунської сім'ї. Сьогодні ще немає достатнього досвіду щодо соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю. Як правило, особливу тривогу визивають бабусі та дідусі, яких призначено опікунами та піклувальниками в наслідок позбавлення батьківських прав їх дітей. За статистикою, тільки по Запорізькій області їх майже 65%. На жаль, якщо батьки дитини, позбавлені батьківських прав, то ми стикаємось з ситуацією, у якій вихователями дитини частіше стають саме ті люди, що вже одного разу не змогли виховати у своїх дітях відповідальність щодо молодших, уже колись зробили помилки в батьківському вихованні, а зараз вони мають знову виховувати малу дитину. Як правило, опікуни – бабусі/дідусі вважають за необхідне – нагодувати та одягти дитину, особливо не переймаються її вихованням. Серед проблем, які мають з опікою дитини, вони частіше називають матеріальні, про духовні навіть не згадують. Тому саме такі опікунські сім'ї потребують постійного зовнішнього нагляду з боку державних органів опіки та створення умов для педагогізації середовища, у якому росте дитина. Не меншої соціально-педагогічної допомоги потребують і родини, у яких опікунами виступають старші брати/сестри, що не мають своїх дітей. Вони також стикаються з багатьма проблемами щодо виховання та соціалізації своїх підопічних. І саме для таких сімей мають бути організовані педагогічні лекторії, семінари, тренінги усвідомленого батьківства тощо.

Сім'я виступає первинним мікросередовищем дитини, відіграє вирішальне значення у формуванні її особистості. Сім'я забезпечує фізичний, емоційний, розумовий розвиток дитини, формує її статеву ідентифікацію та ціннісні орієнтації, розвиває її здібності та потенційні можливості, забезпечує дитину почуттям захищеності, безпеки, любові та поваги; сприяє оволодінню дитиною основними соціальними та моральними нормами.

Соціально-педагогічні можливості сім'ї у вихованні дитини визначаються здатністю батьків (опікунів, піклувальників) задовольняти потреби дитини, пристосовуватися до змін цих потреб із плином часу, батьківським потенціалом та їх компетентністю. Відомо, що батьківській компетентності можна навчитися, тому виникає необхідність у створенні системи психолого-педагогічної допомоги та підтримки опікунських сімей на такому ж рівні, як існує підтримка прийомних сімей.

Опікунські сім'ї, як і ті, що опинилися у скрутних життєвих обставинах, знаходяться у полі зору та уваги державних установ: управління в справах сім'ї, молоді та спорту; служби у справах неповнолітніх, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; управління охорони здоров'я, управління освіти і науки; органів праці та соціального захисту населення, органів внутрішніх справ та ін., – кожна з яких має свої завдання та повноваження щодо організації підтримки та допомоги сім'ям. Ефективність допомоги та супроводу означених організацій залежить від їх інтеграції, взаємодії та співпраці та потребує створення мультидисциплінарної команди фахівців, що і здійснюють соціальний супровід. Мультидисциплінарна команда забезпечує: залучення всіх ресурсів громади, дотичних організацій, установ, відомств; скорочення часового проміжку, за який можливо вирішити проблеми; зняття міжвідомчих бар'єрів; максимально можливий пакет послуг, що може отримати родина [2, 6, 7].

Отже, опікунська сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи тільки починає становитися об'єктом наукових досліджень, а практика роботи з такими сім'ями зовсім не досліджувалась. Як і звичайна сім'я, опікунська родина стикається з проблемами щодо захисту, розвитку та виховання дитини, та в той же час є проблеми досить специфічні саме для такої сім'ї. Тому вона і потребує пильної уваги з боку державних установ та особливої турботи. Ефективність соціально-педагогічної роботи залежить від використання різних форм та методів, спрямованих на створення сприятливих умов для соціалізації дитини.

Подальшої розробки потребують питання глибокого дослідження потреб опікунських сімей, апробації технологічних процесів створення, підтримки та удосконалення системи сімейних форм державної опіки, підготовки опікунів до спілкування, взаємодії, співпраці з дитиною, яку вони взяли на виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту дітей. – К.: Дитячий фонд ООН "ЮНІСЕФ", 2002. – 318 с.
2. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.-метод. комплекс / За заг. ред. І.Зверевої, Ж.Петрочко. – К.: Фенікс, 2007. – 528 с.
3. Комарова Н., Пеша І. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних дітей та дитячих будинків сімейного типу: У 2-х кн. – К.: Держслужба, 2006. – Кн. 1. – 118 с.

4. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А.Капської, І.Пінчук, С.Толстоухової. – К.: ДЦССМ, 2000. – 260 с.
5. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Авт. кол. Л.Волинець, Т.Говорун та ін. – К.: Видавництво, 2002. – 104 с.
6. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: методичний посібник / І.Зверева та ін. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 104 с.
7. Трубавіна І. Підготовка соціальних працівників до супроводу дитячих будинків сімейного типу (методичні матеріали). – К.: ДЦССМ, 2002. – 92 с.

УДК 159.964.21:373.66:378.22

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В УМОВАХ МАГІСТРАТУРИ

Козич І.В., викладач

Запорізький національний університет

У статті обґрунтовується модель формування конфліктологічної компетентності соціального педагога в умовах магістратури. Розглянуто поняття "модель", "формування", "формування конфліктологічної компетентності", "педагогічні умови". Виокремлено низку умов ефективного формування конфліктологічної компетентності соціального педагога в умовах магістратури.

Ключові слова: модель, формування, модель формування конфліктологічної компетентності, педагогічні умови.

Козыч И.В. МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОНФЛИКТОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В УСЛОВИЯХ МАГИСТРАТУРЫ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье даётся обоснование модели формирования конфликтологической компетентности социального педагога в условиях магистратуры. Рассмотрены понятия "модель", "формирование", "формирование конфликтологической компетентности", "педагогические условия". Предлагается ряд условий эффективного формирования конфликтологической компетентности социального педагога в условиях магистратуры.

Ключевые слова: модель, формирование, модель формирования конфликтологической компетентности, педагогические условия.

Kozych I.V. THE MODEL OF FORMATION OF CONFLICT COMPETENCE OF THE SOCIAL TEACHER IN CONDITIONS OF MAGISTRAT / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The model of formation of conflict competence of the social teacher in conditions of magistrat was developed. The concepts "model", "formation", "the formation of conflict competence", "pedagogical means" are considered in the article.

Key words: the conflict competence, the pedagogical conflict, the competency.

Процес виникнення конфліктів у професійній діяльності соціального педагога зумовлено його логікою й специфікою. Усі процеси, що відбуваються в суспільстві, – кризовий стан економічної й культурної галузей, різка зміна стереотипів, конфлікти поколінь й інші суперечності дозвілленої, побутової галузей життя людей так чи інакше знаходять безпосереднє відображення в соціально-педагогічному процесі. Конфлікти присутні в діяльності соціального педагога, оскільки він працює в системі "людина-людина", а тому, випускники не завжди готові вести навчально-виховну роботу в умовах конфліктних ситуацій і, отже, можуть бути джерелом конфліктних відносин.

Бути конфліктологічно-грамотним ще не означає бути компетентним, оскільки грамотність – це когнітивна характеристика і зовсім не обов'язково, що майбутній соціальний педагог, готов їй застосовувати в майбутній професійній діяльності.

Метою цієї статті є ґрунтування моделі формування конфліктологічної компетентності соціального педагога в умовах магістратури за рахунок ефективності її реалізації на практиці освітнього процесу вищого навчального закладу.

Аналіз літературних джерел із проблеми дослідження і вихідна діагностика стану сформованості конфліктологічної компетентності соціального педагога дозволили нам зробити висновок про